

К. З. Восьний,

доцент кафедри економічної теорії

Тернопільського національного економічного університету

ВІЙНА: ВІД ЕКОНОМІЧНИХ МОТИВІВ ДО НАСЛІДКІВ

У статті досліджено особливості та проблеми взаємозв'язку війни та економіки, вплив економічної мотивації на формування військово-політичної доктрини сучасного світу, механізми реалізації приватних бізнесових інтересів в умовах війни, динамічну взаємну залежність між рівнем макроекономічних показників воюючих країн та військовими подіями, що супроводжують відповідні економічні зміни, дано оцінку війни як гіпотетичного фактора економічного зростання та занепаду.

Ключові слова: *економіка, війна, економічні мотиви, економічне зростання, економічні наслідки*

Постановка проблеми. Війна і бізнес, біль і прибуток, страждання і збагачення – категорії, що позірно аж ніяк між собою явно не кореспондують. Це пари вербальних понять, що ілюструють загалом начебто різні виміри існування людини. У випадку коли ми говоримо про бізнес, прибуток чи збагачення ми занурюємося в надра економіки – мабуть найактуальнішої з-поміж усіх утилітарних і «нецікавих» наук, обтяженої цифрами, схемами, графіками, розрахунками і прогнозами знаменитих і не дуже економістів та аналітиків.

У випадку ж коли ми чуємо слова «війна», «біль», «втрати» або «смерть» ми подумки поринаємо в мандри «хашами» політики, історії, моралі, етики, філософії та релігії. Читаючи мемуари очевидців чи наукові трактати істориків про війни ми потрапляємо у світ перемог і поразок, злетів і падінь, головоломних кар'єр і військових геніїв, страждань, смертей, самовідданості і зрад. Складається враження що «економіка» та «війна» в якийсь неймовірний спосіб розминаються у людському житті а пошук взаємного зв'язку між ними начебто і не має традиційно наукового сенсу. Економісти «копирсаються у

своїй пісочниці», а історики – у своїй. Питання взаємного зв'язку бізнесу і приватного інтересу з війною якимось сором'язливим чином оминаються дослідниками: істориків не надто цікавить економічна складова війни на фоні більш для них значимих власне історичних фактів, наслідків та причинно-наслідкових зв'язків; економісти ж досліджують власний предмет та відкривають закони економічної людини в умовах відносного політичного спокою та миру. Мабуть можна погодитися з Д. Ніколаєнко котрий сказав: «С точки зрения классических экономических теорий, войн как бы и не существует: экономические построения никогда не учитывают реальной ритмики войны и мира» [1]. Дослідження економічних змін та причинно-наслідкових зв'язків, що їх обумовлюють зазвичай замикають в кільце ділового циклу: спад (криза), депресія, пожвавлення, підйом. Цей загалом актуальний алгоритм дослідження руху та розвитку національних та світової економіки начебто і мотивований проте, у певному розумінні, обмежений і заангажований теоретичною схоластикою економічних проблем, оскільки жодним чином не торкається проблеми «війни-миру». Показово, що циклічний характер власного розвитку економіка найбільш помітно і системно почала виявляти лише починаючи з 19 століття у той час, як людство воювало споконвічно.

Ученими підраховано, що за минулі п'ятдесят століть народи пережили 14500 великих і малих воєн. За всі роки існування людства тільки 300 років були абсолютно мирними [2]. Мабуть варто погодитися із сумною філософією взаємного зв'язку війни і миру, що закарбована у словах Д. Ніколаєнко котрий сказав: «Война и мир — два основных состояния человеческого бытия, тесно и во многом неразрывно связанные друг с другом . . . Войны пронизывают всю описанную историю человечества. Более того, чуть ли не вся описанная история, как она представляется в научных публикациях, — это история войн. Нет и малейших оснований говорить об их прекращении в конце XX века. Хочет того человечество или нет, но войны не прекращаются — войны эволюционируют» [1].

Більше того, « . . . результатом насилия и поддерживается насилием. Каждая граница государства является результатом

войны; и очертание на карте всех государств знакомит нас со стратегическо-политическим мышлением победителей, а политическая география и мирные договоры являются и стратегическим уроком. В каждом углу центральной Европы мы встречаем "ирреденту", т.е. захваты территории, не возвращенные по принадлежности, противоречащие стремлению народов к самоопределению» [3].

Отже, як би це не звучало цинічно, людина у час війни не тільки гине, але, можливо, з особливою силою шукає спосіб вижити, а значить має якісь особливі потреби і запити, що навертає її в лоно реальної економіки. **Економіки війни.**

Аналіз досліджень і публікацій. Нечисленні дослідження проблем взаємного зв'язку війни та економіки (Г. Хазліт, Д. Херд, М. Моффетт, М. Баранов, Т. Дерев'янкін, Д. Ніколаєнко, Я. Романчук, О. Свечін) не стільки розв'язують означену проблему, скільки окреслюють наукові контури майбутніх пошуків та досліджень. Пошук аргументованих відповідей попереду.

Мета статті. З огляду на це є певний науково-практичний сенс оцінити те, в який же спосіб поєднуються ці, на перший погляд, непок'єднувані явища – війна та бізнес, яким чином працюють в умовах війни закони традиційної «мирної економіки», наскільки між собою тісно корелюють традиційні мотиви бізнесу та потреби військової машини. Ці та інші питання власне і визначають доцільність даної статті, її *мету та завдання*.

Предмет нашого дослідження, означений відповідною метою, можна деталізувати за допомогою таких питань:

1. Наскільки впливовими є економічні мотиви сучасних воєн?
2. Чи може війна сприяти економічному розвитку країни і в який спосіб?

Основні результати дослідження. Щодо **першого** з проблемних питань то тут доречно знову звернутися до думки вже згаданого вище автора. На превеликий жаль, – як стверджує Д. Ніколаєнко, – коректної типології воєн не існує.

Немає переконливих теорій воєн, які б пояснювали реальність, а не нав'язували їй свою думку. Причини воєн залишаються не цілком зрозумілими. Існують різні точки зору на пояснення цього феномену, але навряд чи хоч одна з них дійсно повноцінно пояснює це явище [1].

Викладена вище теза загалом в історико-політичному контексті мабуть справедлива. Проте, що стосується економічної складової, то тут не все так безнадійно. Як ніхто інший, вдало віднайшов економічний слід в сучасній теорії воєн відомий російський військовий стратег О.А.Свечін⁵⁹ (1878-1938 рр.). Зокрема він пише про те, спокій та стан рівноваги в системі людських стосунків являє собою ілюзію. Різний темп і напрямок розвитку економічного життя дають перевагу одним державам і націям над іншими. Ця перевага виявляє себе дуже по-різному – у вигляді розширення сфер економічного впливу, накопичення матеріальних запасів, приросту населення, кращого технічного обладнання території, можливості утримувати велику і краще озброєну армію, організації більш сильної центральної влади та посилення єдності держави, посилення залежності, у якій від неї перебувають інші держави.

«На фоне этого политико-экономического процесса у различных группировок возникают свои классовые, национальные и местные, колокольные интересы; является необходимость борьбы в целях защиты последних. Господствующий в государстве класс склонен рассматривать свои интересы, как государственные, и прибегает к помощи государственного аппарата для отстаивания их»[4]. Як бачимо, економічний слід війни проглядає чітко і однозначно. І, вочевидь, цей слід є **приватним**.

Початок усякої війни завжди був і буде «золотим дном» для приватного підприємництва. Хоча ця обставина у великому приватному бізнесі є предметом сором'язливого замовчування, проте найбільші статки та маєтки приватним бізнесом створювалися споконвіків у період криз та воєн, тобто періоди масового зубожіння населення і банкрутства цілих держав. Збільшення

⁵⁹ Найбільш повно та аргументовано автор виклав свої погляди на проблеми взаємного зв'язку економічних та військових цілей у книзі «Стратегія», що була видана у 1927 році.

чисельності армії у час війни неминуче вимагає збільшення поставок озброєння, продуктів, одягу, взуття, засобів зв'язку, боєприпасів, пального і мастильних матеріалів, запасних частин, похідного спорядження тощо. За політичними лаштунками та димом військових баталій «війни» приватного бізнесу, його поразки і перемоги у боротьбі за державне замовлення стають не таким помітним. Можна навести чимало прикладів того яким чином приватний бізнес розквітав у період війни і навіть ставав своєрідною прихованою економічною пружиною, що рухала цілі машини війни.

Ось факти. Відомого автомобільного магната Генрі Форда (1863-1947 рр.) іноді називали постачальником трьох армій. І не випадково. Приватний бізнес зі своїм споконвічним і фундаментальним бажанням примножити власність дуже часто ставав вище патріотизму, елементарної поваги до своєї країни та народу. Той факт, що Г. Форд був громадянином США зовсім не завадив йому постачати військову техніку Гітлеру і підтримувати з ним особисті товариські стосунки. «З початком війни Форд швидко переобладнав свої німецькі підприємства у військові заводи і поставляв вермахту вантажівки. Втім, це не заважало йому забезпечувати такими самими «п'ятитонками» американську армію. А після нападу Гітлера на СРСР вантажівки Ford відправилися по ленд-лізу в розпорядження Червоної армії (!!! – К.В.)» [5, с.21]. Ще одна вельми показова, у руслі нашого дослідження, історія стосується іншого автомобільного магната – Луї Рено (1877-1944 рр.). Його підприємницький хист завжди давав йому інтуїтивне відчуття того, на кого потрібно «ставити» у його масштабних бізнесових іграх. Рено завжди був на боці переможців і для нього значення мав лише прибуток. Його пошуки в автомобілебудуванні привели його до висновку про те, що найвигідніше буде займатися військовими замовленнями. Слід зазначити, що в цьому відношенні Рено зробив справді героїчний старт ще під час Першої світової війни. У вересні 1914 року німецька армія прорвала форт, рушила на беззахисний Париж і німців практично ніщо вже не могло спинити. Однак німці були вкрай здивовані коли вздовж річки Марне зустріли добре організовану оборону французів. Виявилося, що буквально за одну ніч до відповідних подій 600 паризьких таксі «Рено AG-

І доставили оперативно на бойові позиції 6500 солдатів з резервних полків. Париж було врятовано і цим рятівником став Луї Рено. Він же, що цілком логічно, і отримав велику кількість замовлень на постачання фронту армійських вантажівок, двигунів до літаків, санітарних машин. І ще кілька фактів з біографії Л.Рено, що посвідчують в який же неймовірний спосіб приватні та бізнесові інтереси можуть легко «обходити» лінії фронтів, а при потребі і створювати їх. У 1938 році на одному з автосалонів Л.Рено особисто познайомився з А.Гітлером і цей факт відіграв вирішальну роль у конкурентній боротьбі Рено зі Сітроеном. З початком Другої світової війни почали відбуватися події, які називати випадковими немає жодних підстав. І саме ці події посвідчують той факт, що приватні бізнесові інтереси можуть рухати військовою машиною і підпорядковувати її собі. «1940 року німецька авіація почала бомбити Францію. Однак жодне підприємство «Рено» не постраждало. Головною ціллю «люфтваффе» були заводи Сітроена. Ймовірно, між Луї і Берліном заздалегідь були укладені умови майбутнього співробітництва.

Після капітуляції Парижа 63-літній бізнесмен і не думав залишати Францію. На відміну від багатьох великих підприємців, що втекли до Америки Луї залишився. І почав працювати на вермахт. З конвеєра його заводів, як і колись, сходили тягачі, вантажівки, гармати, танки. Тільки тепер техніка надходила на озброєння не французької, а німецької армії. Берлін щедро оплачував ці поставки» [5, с. 22]. Історія однієї лише Другої світової війни знає чимало й інших прикладів, що стосуються взаємозв'язку інтересів великого приватного капіталу та військових подій що розгорталися по усій політичній карті світу. Можна згадати Альфреда Круппа⁶⁰, котрого називали «грошовим мішком» Гітлера, котрий випускав для потреб вермахту бомби, гармати, такни, підводні човни, фінансував створення концентраційних таборів та використовував при цьому безкоштовну працю 160 тисяч ув'язнених. Мало чим поступалася своїм колегам «мадам військова мода» Ельза Скіапареллі, яка на

⁶⁰ Династія Крупп загалом є зразком бізнесу, що практично повністю зорієнтований на потреби війни. Більше того, приклад прадіда А.Круппа доводить той факт, що приватний капітал може не просто виживати в умовах війни, а фактично бути її ініціатором і замовником. Роблячи доповідь про військовий потенціал Німеччини, він переконав кайзера Вільгельма у тому, що його заводи спроможні швидко вчетверо збільшити обсяги виробництва гармат і гвинтівок. Сумніви кайзера щодо того чи починати підготовку до війни після розповіді розвіялися.

початку Другої світової війни швидко налагодила масовий випуск одягу для бомбосховищ та костюмів для виходу на розбомблені вулиці. Крупний приватний капітал прекрасно почувався і в часи війни, примножуючи самого себе та допомагаючи прийти до влади тим, хто здатен розпочати війну.

Економічну філософію воєн яскраво, як ніщо інше, викривають такі явища як **контрибуції, репарації, трофеї та реституції**. Усі ці явища, що мають довгу і криваву історію, попри усі спроби світової спільноти і міжнародного права, продовжують жити і в наш час залишаючись свого роду «економічним ескортом» машини війни. Відповідних прикладів історія знає чимало.

Контрибуція за своїм номінальним визначенням є військовою даниною (платежем), що примусово виплачує, або компенсує майном та іншими цінностями переможений країні-переможцю. Юридичною основою контрибуції, за свідченням авторитетного енциклопедичного видання, є уявлення про війну, як процес, всі витрати на який зобов'язана відшкодовувати неправа сторона – а такою, за старовинною **фікцією**, визнається сторона переможена [6]. Тобто стосовно такого роду виплат чи майнових утримань працює беззастережне правило: переможець правий, переможений – винуватий. Практика сплати і утримання контрибуцій сягає своїм корінням історії Древнього світу, пронизує усе середньовіччя і проростає навіть у наші дні «сходами» міждержавних поборів та грабунків без яких не обходиться жодна війна.

Практика відшкодування військових витрати, що існувала здавна, отримує значний розвиток в епоху наполеонівських воєн. Французи не укладали ні з ким миру або навіть перемир'я, не виторгнувши собі певної контрибуції (за час з 1795 по 1808 рік – понад 20 разів, всього в розмірі 535 млн. франків, з них найбільші контрибуції: у 1795 році з Голландії 210 млн. і в 1808 з Пруссії 120 млн.). У відповідь, у 1815 році союзники накладають на Францію контрибуцію в 700 млн. франків.

Визначаючи розмір контрибуції, переможець враховує тепер в розрахунок не лише суто військові витрати; він прагне одержати винагороду за всі свої втрати, майнові та немайнові, викликані війною. Звідси – необмежене свавілля

при встановленні суми контрибуції. «Контрибуции в таком виде теряют свое значение как вознаграждение за военные издержки и сами по себе могут стать целью войны» (!!! – К.В.) [7].

Після поразки в Першій світовій війні західні союзники висунули переможеній Німеччині **репараційні** вимоги на суму 226 млрд. золотих, не інфляційних марок. Цю суму Німеччина повинна була виплачувати протягом 42 років, тобто щорічні виплати мали складати 5,3 млрд. золотих марок. Крім того, Німеччина повинна була щорічно віддавати переможцям 12% свого експорту. При цьому поточний дохід країни за той же час складав лише 3 млрд. золотих марок. Відмова від виконання репараційних вимог, які пізніше були дещо зменшені⁶¹, загрожувала Німеччині прямою територіальною окупацією [8].

Після закінчення Другої світової війни у якості **репарацій** на користь лише СРСР з Німеччини було вивезено 3,5 тисячі заводів і фабрик, 4 мільйони одиниць промислового обладнання, 96 електростанцій, 202 тисячі електромоторів, 339 тисяч станків, 10 тисяч турбін, 3 тисячі парових котлів тощо. Крім того, з Німеччини було вивезено півмільйона коней, півмільйона корів, 250 тисяч овець, 6 тисяч свиней тощо [9].

В іншому джерелі знаходимо про ті ж події дещо відмінні дані. Згідно даних Головного трофейного управління, опублікованих в 1990-ті роки російськими дослідниками Михайлом Семірягою і Борисом Книшевським, в СРСР з території Німеччини було вивезено близько 400 тис. залізничних вагонів, у тому числі 72 тис. вагонів будівельних матеріалів, 2885 заводів, 96 електростанцій, 340 тис. верстатів, 200 тис. електромоторів, 1 млн. 335 тис. голів худоби, 2,3 млн. тон зерна, мільйон тон картоплі та овочів, по півмільйона тонн жирів і цукру, 20 млн. літрів спирту, 16 тон тютюну. У СРСР вивезли телескопи з астрономічної обсерваторії університету Гумбольдта, вагони берлінської підземки та круїзні лайнери. На Центральній телефонній станції Москви фактично до 1980-х років використовувалося устаткування телефонного вузла, що обслуговував потреби рейхсканцелярії.

⁶¹ Проте, навіть після зменшення вони складали 105% доходу, що був у розпорядженні тогочасного німецького уряду

«По утверждению немецкой стороны, в России и странах СНГ в настоящее время находятся около 200 тысяч вывезенных после войны музейных экспонатов, два миллиона книг и три километра папок с архивами.

У жителей советской зоны оккупации Германии официально конфисковали 60 тыс. роялей, 460 тыс. радиоприемников, 190 тыс. ковров, 940 тыс. предметов мебели, 265 тыс. настенных и настольных часов, которые в основном были распределены за небольшую плату между советскими номенклатурными чинами и старшими офицерами. В документах трофейного ведомства числятся также 1,2 млн. мужских и женских пальто, 1 млн. головных уборов и 186 вагонов вина» [10]. Про обсяги прямого грабунку, що здійснювала Німеччина в період окупації завойованих територій говорити не доводиться. Жодна статистика не в змозі оцінити масштаби цього явища.

Зміст, обсяги, асортимент, механізм та суперечливість історичних даних про **репарації** та **контрибуції**, що були наслідком практично усіх без винятку воєн свідчать, що ця «акція відновлення справедливості» дуже часто перетворюється на відкритий, нічим неприхований грабунок, що розкриває істинне, позбавлене псевдопатріотизму, обличчя війни. Питання терміну, яким позначається такий грабунок – лише питання його масштабу. Те, що брав солдат називалося військовим трофеєм, а міждержавний грабунок назвали контрибуціями чи репараціями, між якими навіть на рівні визначень нефахівцю з'ясувати принципову різницю практично неможливо.

Окремої уваги в контексті нашого дослідження заслуговують обидві⁶² новітні американські кампанії проти Іраку. Формальним поводом до початок першої кампанії було звільнення Кувейту від іракської окупації. У другому випадку формальним поводом для початку вторгнення стала інформація ЦРУ про те, що Ірак володіє величезними запасами зброї масового ураження та готує

⁶² Мається на увазі перша (17 січня – 28 лютого 1991 року («Щит пустелі»)) та друга (20 березня 2003 року по сьогоднішній день («Іракська свобода»)) американські військові операції проти Іраку.

терористичні акти проти США. Пізніше виявилося що обидві складові поведучі до другого вторгнення в Ірак були, м'яко кажучи, сильно перебільшеними [11].

Можливість здійснювати економічний та геополітичний вплив в регіоні – ось пара визначальних мотивів обох іракських кампаній США. І, як на нашу думку, ієрархія цих мотивів є саме такою в даному випадку. Тобто, у цій ситуації політика була слугою економіки, публічною ширмою для приховування істинних економічних мотивів двох воєн новітнього часу. За свідченням багатьох аналітиків та експертів істинним мотивом обох іракських кампаній було бажання США отримати реальний контроль над багатими нафтовими родовищами цієї країни [12, 13]. Військові технології змінюються – економічний контекст «державного вбивства» (війни – К.В.) продовжує залишатися стабільним.

Щодо **другого** з предметних питань, що обумовили появу даної статті. Цікавий і неоднозначний підхід щодо оцінки взаємозв'язків економіки та війни викладено у відомій праці Генрі Хазліта⁶³. Наведений у другій главі цієї відомої книги приклад отримав назву софізму (омани) «Розбитого вікна». Автор наводить лаконічний приклад-історію про те, як хуліган розбиває вікно крамниці і в такий спосіб створює проблему для крамаря-власника. Останній вимушений заплатити за ремонт вікна 250\$ скляреві. Той у свою чергу платить кільком іншим учасникам «скляного» бізнесу, тим, хто постачає йому скло, профіль, ремонтні матеріали тощо. З економічної точки зору розбите вікно стимулює кілька видів технологічно пов'язаних виробництв, спричиняє ріст зайнятості та зменшує безробіття. В очах спостерігачів вандал, що вкинув цеглину у вікно крамниці виступає як своєрідний економічний благодійник. Проте Г.Хазліт вказує на наявність у цьому прикладі своєрідної пастки, що власне і вводить в оману тих, хто вважає що з війни можна отримати економічний зиск. Крамар свої 250\$ можливо планував у той же день витрати в якийсь інший спосіб. Наприклад, він хотів придбати собі новий костюм за ту ж суму грошей. У цьому випадку він би заплатив гроші шевцеві і далі по технологічному ланцюжку іншим його контрагентам. Проте, через розбите

⁶³ Йдеться про відому книгу Г. Хазліта «Економіка за один урок», що вперше була видана у 1946 році.

вікно костюм для крамаря і суспільства виявився втраченим з усіма економічними наслідками, що з цього витікають (зменшення обсягів виробництва, зменшення зайнятості і ріст безробіття тощо). Феномен цього економічного софізму, на думку Г.Хазліта та його прихильників, полягає в тому, що сторонні спостерігачі, що бачать всі ці події оцінюють лише ті, що відбуваються перед їхніми очима і упускають ті, які б могли відбутися якби вандал не взявся за камінь і, як наслідок, неправильно оцінюють систему економічних причинно-наслідкових зв'язків. За такою ж логікою, на думку автора, виникають міркування про те, що війни в якийсь спосіб спроможні жити економіку та забезпечувати країнам економічне зростання.

Метафора війни, як розбитого вікна, запропонована Генрі Хазлітом [14], хоч і виглядає ефектно та переконливо, проте не може бути контраргументом, що руйнує вельми актуальну, на нашу думку, тезу про активну економічну складову практично усіх сучасних воєн. Ніхто з сучасних економістів не стане сперечатися з того приводу, що витрати на ремонт розбитого вікна (*витрати на військові потреби – К.В.*) це значною мірою альтернативні витрати щодо можливої купівлі костюма (*витрати на звичайні споживчі блага і соціальні потреби суспільства – К.В.*). Адже ресурси залишаються обмеженими і в часі війни. Вірніше, під час воєн вони стають особливо обмеженими і дефіцитними. Єдине з чим можна погодитися з Г. Хазлітом та М. Моффатом [15], так це з тим, що витрати на ремонт розбитого вікна є завісою, що непроглядно приховує відповідь на вже гіпотетичне, але актуальне економічне питання про те, а що було б у тому випадку, якщо б крамар витратив свої гроші на костюм, ключки для гольфу, поїхав у відпустку чи якимось іншим чином витратив ті ж 250\$.

Звісно, твердження про те, що війни корисні для економіки виглядають надто асоціально і позбавляють сучасну капіталістичну економіку останньої гримаси людяності. Проте економічна статистика приміром Другої світової війни істотно розхитує хоча і пацифістську, проте, неоднозначну тезу шановних авторів, вкладену вище. Проаналізуємо факти. Для прикладу візьмемо динаміку обсягів воєнного ВВП періоду Другої світової війни як такої, яка залишила найбільше емпіричних матеріалів з економічної точки зору (табл. 1).

Динаміка обсягів ВВП основних країн-учасниць Другої світової війни за період з 1938 по 1945 роки, млрд. дол. у цінах 1990 року

Країни	Роки							
	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Австрія	24	27	27	29	27	28	29	12
Франція	186	199	164	130	116	110	93	101
Німеччина	351	384	387	412	417	426	437	310
Італія	141	151	147	144	145	137	117	92
Японія	169	184	192	196	197	194	189	144
СРСР	359	366	417	359	274	305	362	343
Великобританія	284	287	316	344	353	361	346	331
США	800	869	943	1 094	1 235	1 399	1 499	1 474
Об'єднані нації загалом	1 629	1 600	1 331	1 596	1 862	2 065	2 363	2 341
Країни Осі разом	685	746	845	911	902	895	826	466
ВВП Об'єднаних націй до ВВП країн Осі	2.38	2.15	1.58	1.75	2.06	2.31	2.86	5.02

Джерело: [16]

Включені у таблицю 1 дані демонструють різнопланову варіативну динаміку обсягів ВВП воюючих країн. Періоди короткострокового зростання ВВП практично усіх воюючих країн, за винятком США, змінюються економічним спадом і навпаки. У даному випадку оцінити таку циклічність традиційними «мирними» засобами неможливо оскільки причина її криється саме у військовій площині. Приміром, ВВП СРСР за період з 1941 по 1943 рік характеризується відчутним спадом. Обсяг ВВП 1942 року складає лише менше 66% від рівня довоєнного 1940 року. Пояснення такого зменшення військового ВВП загалом очевидне – воно стало прямим наслідком окупації Німеччиною значних територій і захоплення чи знищення виробничих потужностей цих регіонів. При цьому з 200 млн. чоловік населення близько 90 млн. залишилося на окупованих територіях [17]. Втрата ресурсів, населення, виробничого потенціалу та території однозначно призводить до зменшення обсягів ВВП. Економіка США за період з 1938 по 1945 рік включно демонструє практично

безперервне зростання. Економіки Японії і Німеччини є зростаючими у довоєнний період та період їх військово-політичних успіхів, що безперечно супроводжувалися розширенням територій, виробничих потенціалів та сировинних баз цих країн. Динамічні криві ВВП усіх, включених у таблицю 1 країн фактично віддзеркалюють їх загальновідому історичну долю.

Для того, щоб більш детально вивчити динамічні закономірності у змінах ВВП воюючих країн, на основі даних таблиці 1 ми побудували графічний аналог для економік основних «гравців театру військових дій» Другої світової війни – СРСР, США, Німеччини та Японії (рис.1).

Велика амплітуда коливань річних обсягів військових ВВП практично усіх країн ускладнює аналітичну оцінку загальної тенденції розвитку економік воюючих країн. Для того, щоб визначити загальну тенденцію розвитку цього явища ми на основі відповідних даних побудували різні типи макроекономічних трендів для кожної з країн.

За допомогою коефіцієнтів апроксимації ми оцінили наскільки та чи інша форма функції достовірно описує динаміку обсягів ВВП періоду війни для кожної країни окремо. Чим ближчим буде значення коефіцієнта апроксимації (R^2) до одиниці, тим краще обрана функція апроксимує досліджуваний процес. Відповідні дані містить таблиця 2.

Таким чином, економіки країн-переможниць (СРСР, США), як посвідчує рисунок 1. вийшли зі стану війни загалом з позитивними макроекономічними тенденціями у той час, як переможених чекав економічний колапс посилений пресом контрибуцій та репараційних виплат.

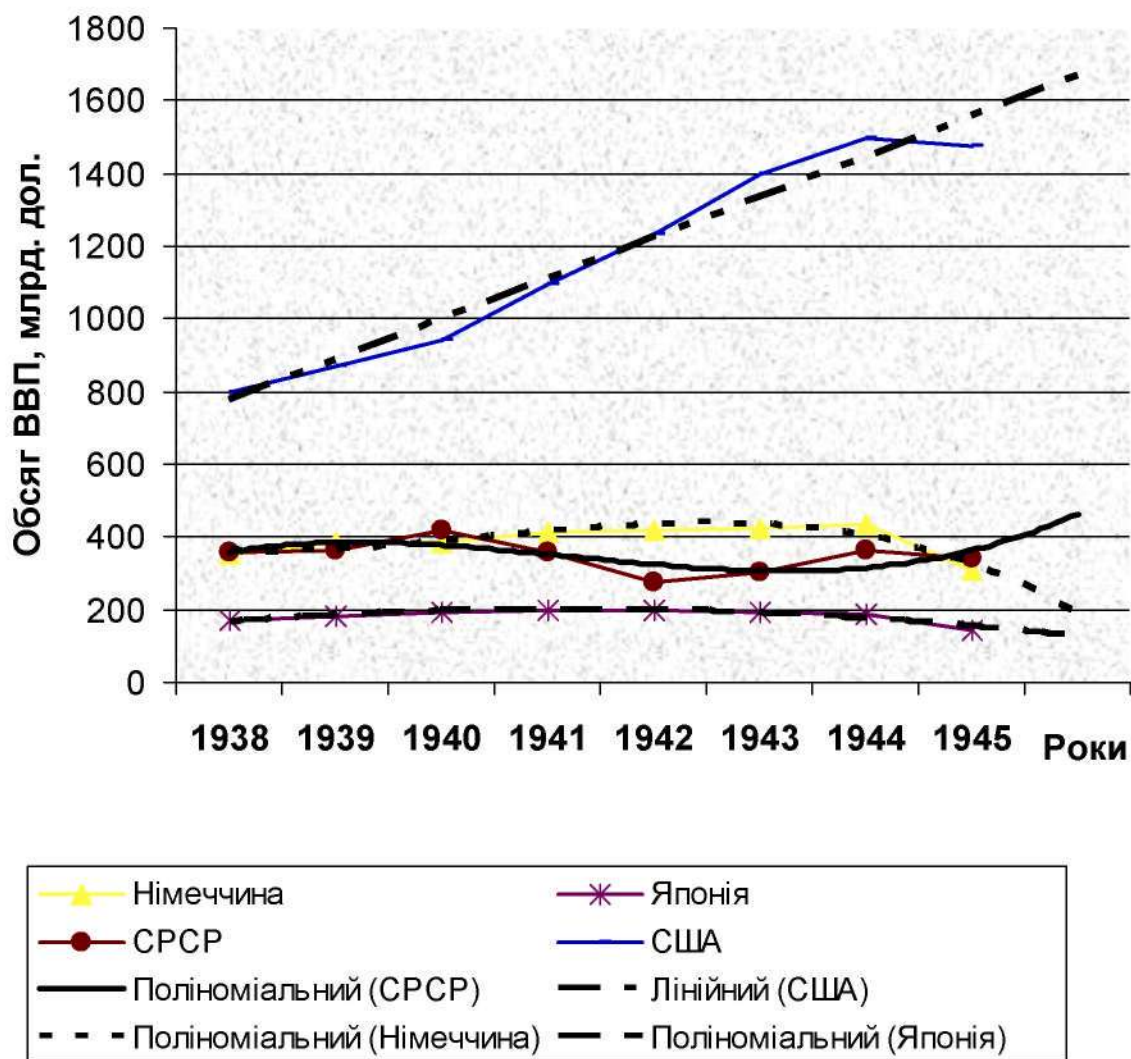


Рис.1. Динаміка макроекономічних процесів країн-учасниць Другої світової війни за період з 1938 по 1945 рр.

Таблиця 2.

Оцінка рівня достовірності різних типів функцій макроекономічного тренду для країн-учасниць Другої світової війни за період з 1938 по 1945 рр.

Країна	Тип функції	Вид функції	Значення коефіцієнта апроксимації
СРСР	Поліном	$y=2,3914x^3-30,433x^2+99,914x+287,14$	0,45
США	Лінійна	$y=111,63x+661,79$	0,9659
Німеччина	Поліном	$y=-2,1212x^3+21,874x^2-47,195x+388,71$	0,8211
Японія	Поліном	$y=-3,3274x^2+28,244x+140,87$	0,8539

Проведений нами аналіз загальної динаміки ВВП країн, що воюють дозволив встановити певні закономірності. Сам факт участі країни у війні не

можна вважати визначальним і тим більше таким, що сприяє економічному зростанню. Динаміка національного ВВП у військовому контексті залежить від двох обставин:

- яким чином складається ця війна для тієї чи іншої країни;
- на чий території ведуться бойові дії.

Країна-переможець зазвичай на фініші війни отримує зростаючу економіку, в той час, як переможена країна зазнає повного колапсу як у військово-політичній сфері так і в економіці. Країни, що зуміли «винести» територію війни за власні кордони також залишаються у виграші. Питання, на нашу думку, полягає не у тому чи вигідні війни для економіки а в тому, наскільки впливовими є економічні мотиви (*зазвичай приховані – К.В.*) у сучасних військово-політичних доктринах.

Американська економіка практично протягом усього 20 століття є зразком економіки, що отримувала незаперечні військові імпульси до розвитку і військові інвестиційні «ін'єкції», що завдяки мультиплікаційному ефекту розкручували та посилювали наймогутнішу економіку світу. Факти переконливі. В 1913 році США мали негативний зовнішньоторговельний баланс а сума зовнішніх американських інвестицій в економіку інших країн була меншою, ніж зовнішній державний борг. Якщо на кінець 1913 року США мали за кордоном капітали на суму 2,065 млрд. тодішніх⁶⁴ доларів, то їх власний борг перед кредиторами складав 5 млрд. доларів [18].

Дві світові війни кардинально поміняли макроекономічну ситуацію для США. Там же знаходимо буквально наступне. «С 1 августа 1914 года по 1 января 1917 американцы предоставили воюющим странам займов на 1 миллиард 900 миллионов долларов . . . Еще больше американцы разместили кредитов после того, как США вступили в войну. К концу войны их общий объем составил 10 миллиардов 85 миллионов долларов. Из них примерно 7 миллиардов пошли на закупку вооружений и военных материалов у самих же американцев.

⁶⁴ Основою оцінки за 1913 рік є долар взірця 1873 року з вмістом золота 1,50463 грама, а в перерахунку на сьогоднішній долар обидва зазначені показники складають 90 та 218 мільярдів доларів США

В результаті Америка із одного із крупнейших должників превратилась в крупнейшего кредитора. Франція же і Англія, наоборот, із крупнейших в мире кредиторів превратились в крупнейших в мире должників» [18].

Друга світова війна збагатила Америку ще більше. Золото буквально потекло рікою (вірніше океаном – К.В.) в напрямку США. Після нападу Гітлера 1 вересня 1939 року на Польщу уряд та військове керівництво країни втекло до Румунії, прихопивши з собою і золотий запас держави. Далі польське золото опинилося у Франції. Дуже швидко до нього долучилося і золото Бельгії, що зазнала блискавичної поразки від німців. Зрештою, настала черга і самої Франції. Після вступу 14 червня 1940 року німців у Париж порт Бреста покинув французький лінкор «Рішельє» і взяв курс до берегів Французького Сенегалу. У трюмах лінкора було золото Польщі, Бельгії, частина золота Нідерландів, а головне – золотий запас Французького Національного банку, що становив на кінець травня 1940 року 2 млрд. 477 млн. доларів і був фактично найбільшим в Європі міжвоєнного часу [18]. Взимку 1943 року після тривалої і драматичної подорожі золото благополучно перекочувало у сховища Форт-Ноксу. Проте, золото і без того практично само пливло в руки американців. Приватні особи та цілі уряди, прагнучи убезпечити себе від катастрофи, що поглинала усю Європу, переводили свої заощадження за океан. І нарешті – останній штрих. Після усього цього американці ці кошти давали розореним війною європейцям вже в борг. Причому на умовах того, що на ці гроші будуть купуватися лише американські товари. Одержавши, таким чином, назад ці ж самі гроші, американці знову давали їх під відсоток своїм європейським партнерам [18].

То ж питання про те чи може мати війна стимулятивний вплив на економіку принаймні окремих країн за таких обставин видається нам уже практично риторичним.

Висновки. Економіка війни є системою надзвичайно інтенсивного використання ресурсів і максимально можливого завантаження потужностей. В умовах війни традиційна модель ринку, описана інституційним «квартетом» «попит - пропозиція - рівноважна ціна - конкуренція» підміняється іншими макроекономічними домінантами. Основною і найбільш впливовою з них є

військово-політична доцільність. Саме вона в умовах воєн частково замінює ядро ринкового механізму – нерозривний тандем попиту з пропозицією. Проте, економічні мотиви продовжують явно чи позірно бути внутрішнім рушієм воєн. Боротьба за ринки збуту, дешеvu, якісну і технологічно доступну сировину, можливості здійснювати глобальні (планетарні) чи регіональні економічні впливи – ось істинні рушії сучасних воєн. Можна з певністю сказати, що «економіка війни» у першу чергу є війною національних економік і капіталів, формою їхньої боротьби і способом перерозподілу обмежених ресурсів планети. Ідеологія війни, замішана на рафінованому патріотизмі є не що інше як спроба приховати реальний економічний контекст подій що відбуваються чи мають відбутися. У цьому конкретному випадку важно не погодитися навіть з націоналістичним генералом-письменником Кольмаром фон дер Гольцом (1843-1916 рр.) котрий сказав, що чистий патріотизм являє собою сирий порох яким маси не вибухають [4].

Превалювання військового вектора у державній геополітичній доктрині зазвичай призводить до швидких макроекономічних змін у формі фактично дискретного гіпертрофованого зростання. Військова «доцільність» вичавлює з національних економік усе можливе, змушуючи їх працювати на межі їх виробничих можливостей. А. Ілларіонов у журналі «Большой бизнес» наводить переконливі факти: «В период формирования и легитимации сталинского государства в СССР и нацистского государства в Германии с 1932 по 1939 год ВВП в СССР вырос на 69,1%, в Германии – на 69,6%. Темпы экономического роста в Германии и в СССР в 30-е годы превышали темпы роста мировой экономики в 2,4 раза» [19].

У роки війни економіка країн-учасниць зазвичай позбувається своєї традиційної для мирного часу «соціально-етичної оболонки». Вона стає жорсткою і неприховано асоціальною. З економічної (лише з економічної – К.В.) точки зору війну можна назвати асоціальною «антипослугою» чи «антиблагодом», які замовляють одиниці, а оплачують без власної згоди на це мільйони невинних людей. Проте, з точки зору загальнолюдської моралі обидва

ці терміни є абсолютно неприйнятним для вербального означення цього ганебного кровавого явища в житті людства.

Останні слова, якими закінчується остання з праць Дж. К. Гелбрейта (1908-2006 рр.), що опублікована вже його сином після смерті автора, вражають своєю гостротою та актуальністю. «С библейских и даже более древних времен нас вдохновляет прогресс цивилизации . . . Так называемая цивилизация – это великая белая башня, прославляющая достижения человека, но над ее верхушкой постоянно реет огромное черное облако. Человеческий прогресс – это история невообразимой жестокости и смерти . . . За прошедшие столетия цивилизация добилась значительных успехов в науке, здравоохранении, искусстве и, по большому счету, смогла принести экономическое благосостояние. И все же наряду с этим почетная роль в этой цивилизации отведена разработке оружия, военной угрозе и войне как таковой. Наивысшим достижением человеческой цивилизации стало тотальное истребление . . .

Реалии войны неотвратимы – смерть и слепая жестокость, забвение ценностей цивилизации, горечь послевкусия. Таково человеческое настоящее и – сегодня это слишком очевидно – будущее . . . Экономические и социальные проблемы, массовую бедность и голод можно победить с помощью мысли и действия . . . Но самая серьезная человеческая ошибка, проблема человечества – война – до сих пор остается нерешенной» [20, с.86-87].

Література

1. Николаенко Д. Экономика войны и мира [Электронный ресурс] / Дмитрий Николаенко. – Режим доступа : <http://www.archipelag.ru/geopolitics/piryadok/balkany/collection/312/>.
2. Сто великих битв [Электронный ресурс] / рук. авт. кол. и науч. ред., д. ист. н., проф. Мячин А. Н. – Режим доступа : http://linebook.ru/1_book49.html.
3. Свечин А. А. Политика и экономика [Электронный ресурс] / А. А. Свечин // Свечин А. А. Стратегия. – Режим доступа : <http://militera.lib.ru/science/svechin1/01.html>.
4. Войны как часть экономической борьбы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://articles.excelion.ru/science/em/35894032.html>.
5. Цалик С. Хто нажився на війні / С. Цалик // Коментарі. – 2010. – № 18 (217). – С. 20-24.
6. Конtribusiция [Электронный ресурс] // Энциклопедия Брокгауза и Ефрона. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz/11174>.
7. Конtribusiция [Электронный ресурс] // Википедия : Свободная энциклопедия. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Контрибуция>.
8. Сумленный С. Топите печи банкнотами [Электронный ресурс] / Сергей Сумленный // Эксперт. – 2009. – № 1. – Режим доступа : http://www.expert.ru/printissues/expert/2009/01/topite_pechi_banknotami/.
9. Жуков Ю. Итоги Второй мировой войны: Что выиграл СССР [Электронный ресурс] / Юрий Жуков // Комсомольская правда в Украине. – 2010. – 4 сент. – Режим доступа : <http://kp.ua/daily/040910/242297/>.
10. Репарации [Электронный ресурс] // Википедия : Свободная энциклопедия. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Репарации>.
11. США: Сотрудничества между С.Хусейном и "Аль-Кайедой" не было [Электронный ресурс] // РБК-Украина. – Режим доступа : <http://top.rbc.ru/politics/06/04/2007/96469.shtml>.

12. Словакия критикует США за ввод войск в Ирак 6 лет назад [Электронный ресурс] // РБК-Украина. – Режим доступа : <http://top.rbc.ru/politics/22/10/2009/339457.shtml>.
13. Нефть: власть теперь в других руках [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://inosmi.ru/world/20080520/241464.html>.
14. The broken window fallacy [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://freedomkeys.com/window.htm>.
15. Are Wars Good for the Economy? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://economics.about.com/od/warandtheeconomy/a/warsandeconomy.htm>.
16. The Economics of World War II: Six Great Powers in International Comparison / Mark Harrison (editor). – Cambridge University Press, 2005. – 336 p.
17. Ленд-лиз [Электронный ресурс] // Традиция : Русская энциклопедия. – Режим доступа : <http://traditio.ru/wiki/Ленд-лиз>.
18. Как разбогатела Америка [Электронный ресурс] // Руська Правда. – Режим доступа : <http://www.ruska-pravda.com/index.php/201008169082/stat-i/monitoring-smi/2010-08-16-14-08-12.html>.
19. Илларионов А. Начало катастрофы [Электронный ресурс] / Андрей Илларионов // Большой бизнес. – 2008. – № 1-2. – Режим доступа : <http://bolshoybusiness.ru/archive/20/448/>.
20. Гэлбрейт Д. К. Экономика невинного обмана: правда нашего времени / Джон Кеннет Гэлбрейт. – М. : Европа, 2009. – 88 с.